

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАКРІПЛЕННЯ АВТОРСЬКОГО ПРАВА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ АВСТРІЙСЬКОЇ (АВСТРО-УГОРСЬКОЇ) ІМПЕРІЇ

Міхневич Л. В.,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри конституційного та кримінального права
Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана
ORCID: 0000-0002-4774-079X
michnevisch@kneu.edu.ua

Міхневич Л. В. Законодавче закріплення авторського права на українських землях австрійської (Австро-Угорської) імперії.

У статті здійснено аналіз генези нормативного закріплення авторського права на українських землях Австрійської (Австро-Угорської) імперії. Обґрунтовується теза про те, що становлення авторського права як правового інституту на західноукраїнських землях йшло своєрідним шляхом. Воно формувалося під впливом основних європейських концепцій правової охорони авторського права та законодавчих норм Австрійської держави. Встановлено, що передумовами виникнення авторського права в Європі були поява друкарства, комерціалізація видавничої справи та професіоналізація літературної діяльності. З'ясовано, що законодавство про авторське право в Австрійській державі було сформоване значно пізніше, ніж у провідних європейських країнах. Спочатку воно існувало як частина цензурного законодавства. Лише в середині XIX ст. був прийнятий окремий закон у сфері авторського права. Виявлено, що першим виникло право на літературну власність, а згодом ці ж правові засади були використані для охорони творів композиторів та художників. Доведено тезу про поширення в австрійському праві пропріетарної концепції авторського права. Зазначено, що до початку XX ст. авторське право вже розумілося як виключне право автора на публікацію, відтворення, розповсюдження та переклад твору. Втім законодавство Австрії не виокремлювало особисті немайнові права авторів.

Констатовано, що всі загальні підходи до законодавчого закріплення авторського права в Австрійській державі були поширені й на підконтрольні українські землі. Зазначено, що Австрія, порівняно з іншими державами, які поневолювали українські землі, створила найбільш сприятливі умови для збереження української ідентичності: видавалися україномовні книги, проголошувалася рівноправність мов, перекладалися на українську мову офіційні збірки нормативних актів держави. Врешті це дозволило українцям усвідомити необхідність правової охорони прав інтелектуальної власності.

Ключові слова: цензура, цензурне законодавство, авторське право, літературна власність, пропріетарна концепція.

Michnevisch L. Legislative consolidation of copyright on ukrainian lands within the austrian (Austro-Hungarian) empire.

The article analyzes the genesis of the normative consolidation of copyright law in the Ukrainian lands of the Austrian (Austro-Hungarian) empire. The thesis is substantiated that the formation of copyright law, as a legal institution in the western Ukrainian lands, followed a peculiar way. It has been formed under the influence of the main European concepts of the legal protection of copyright law and the legislative norms of the Austrian state. It has been established that the preconditions for the origins of copyright law in Europe were the origin of printing, the commercialization of publishing, and the professionalization of literary activity. It has been discovered that the legislation of copyright law in the Austrian state was formed much later than in the leading European countries. Primarily, there has existed as part of censorship legislation. Only in the middle of the 19th century, separate copyright law has been adopted. It has been detected that the right of literary property arose first, and later the same legal principles were used to protect the works of composers and artists. The thesis is proved the spread of the proprietary concept of copyright in Austrian law. It has

been suggested that until the beginning of the 20th century, copyright law has been already understood as the exclusive right of the author to publish, reproduce, distribute and translate the work. However, Austrian legislation did not distinguish the personal non-property rights of authors.

It has been stated that all general approaches to the legislative consolidation of copyright law in the Austrian state were also extended under control to Ukrainian lands. It has been suggested that Austria, compared to other states that enslaved Ukrainian lands, created the most favorable conditions for the preservation of Ukrainian identity: Ukrainian-language books were published, the equality of languages was proclaimed, and official collections of state regulations were translated into Ukrainian. Finally, it allowed Ukrainians to realize the necessity for legal protection of intellectual property rights.

Keywords: censorship, censorship legislation, copyright, literary property, proprietary concept.

Постановка проблеми. З часу проголошення незалежності, Україна продемонструвала свою готовність створити правове поле для відновлення інституту захисту авторського права та його наближення до міжнародних стандартів. Термін «відновлення», вживаємо тут свідомо, адже зміни у даній сфері відбувалися не з «нуля», а з урахуванням власних історичних традицій та світових трендів. Натепер у державі створені належні законодавчі засади охорони та захисту прав авторів. Вже у грудні 1993 р. був прийнятий Закон України «Про авторське право і суміжні права», у жовтні 1995 р. Україна стала членом Бернської конвенції, попередньо ухваливши Закон «Про приєднання України до Бернської конвенції» (1995 р.). Принагідно зазначимо, що учасником Паризького акту Бернської конвенції про захист літературних і художніх творів Україна є з 1971 р. Конституція України (1996 р.) гарантувала свободу літературної, художньої, наукової творчості, захист інтелектуальної власності, авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності (ст. 54). З уведенням в дію Цивільного кодексу України (2004 р.) питання авторського права отримали детальне правове регулювання. Але розвиток технологій, створення нових відносин потребують швидкої реакції законодавця. Тож і сьогодні можна виділити низку проблем охорони авторського права, які завдають значної шкоди іміджу країни і потребують вирішення. Відтак, щоб зрозуміти, звідки і як виникли наші сучасні проблеми у даній сфері, варто вивчати генезу нормативного закріплення інституту авторського права, що матиме не лише теоретичне, а й практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі питання проблеми авторського права у різні часи розглядали: М.В. Гордон, В.С. Дроб'язко, О. В. Заєць, Ю.М. Капіца, В.І. Корецький, С.Н. Ландкоф, М. О. Мельник, О. П. Орлюк, О.А. Підпригора, О.О. Підпригора, Є. Ю. Поливач, Ю.П. Присяжнюк, О.Д. Святоцький та ін. Що стосується праць правознавців із авторської проблематики в історичній ретроспективі, то вони все ще залишаються поодинокими, хоча історичні аспекти досліджуваної теми вивчали Г. В. Довгань, В. Іващенко, С. В. Надобко.

Метою статті є історико-правове дослідження процесу становлення і розвитку законодавства про авторське право на українських землях Австрійської (Австро-Угорської) імперії.

Виклад основного матеріалу. Насамперед зазначимо, що вже у стародавньому світі твори літератури та мистецтва мали неабияке соціальне та політичне значення. Втім погляди древніх греків та римлян на авторську працю носили ідеальний характер та виключали можливість отримання матеріальної винагороди. Тому юридичного оформлення захист творчої діяльності довгий час не мав. Не існувало сприятливих умов для розвитку авторського права й у середні віки. Але з виникненням друкарства та нової книжкової галузі, як особливої комерційної діяльності формується ідея про авторство. Так, книга, як новий продукт, отримала свою цінність, ринкову вартість і стала предметом торгівлі та суттєвим джерелом збагачення, зважаючи на можливість її тиражування. Влада, намагаючись контролювати видавничу діяльність, видавала привілеї друкарям. Проте система привілеїв стала правовою формою охорони прав насамперед видавців, а не авторів. Останні ж задовольнялися хвилинами слави та дарунками від монарха чи вельможі. Згодом літератори отримали можливість працювати не тільки для своєї слави, але й задля винагороди. Поступово закон замінив привілеї, закріпивши за автором право на монопольне використання його твору.

Так, перші згадки нормативного закріплення авторського права в Європі з'являються у XVII ст. і пов'язують їх із появою цензури. Першим же законодавчим актом у цій сфері називають англійський «Статут королеви Анни» (введений в дію 1710 р.). Цей закон встановлював виключне право автора на видання свого твору впродовж 14 років з моменту його створення (з можливістю промультгації цього ж строку за життя автора). А для уже виданих творів – право книговидавця впродовж 21 року. Заува-

жимо, що історія розвитку авторського права довгий час була пов'язана з творами літератури, тому в текстах нормативних актів країн Європи спочатку з'явилися норми про право власності на літературний твір, так зване право літературної власності. За тодішньою доктриною воно вважалося одним із видів власності та розумілося як належне автору виняткове право на свій твір (результат розумової праці). Тим самим була обґрунтована пропрієтарна концепція авторського права. Згодом за аналогією з літературною власністю була уведена охорона музичної та художньої власності. До кінця XIX ст. у нормативних актах європейських країн вислів «власність автора» щодо результатів творчості замінюється «правом автора» («авторським правом»), який мав вже інший зміст, розумівся як виключне право автора розмножувати свій твір усіма можливими способами.

На українських землях фундамент правового регулювання авторського права був закладений в XVIII–XX століттях. На становлення цього інституту, на територіях підпорядкованих Австрійській (Австро-Угорській) імперії, вплинули не лише особливості розвитку законодавчих норм авторського права Австрії, а й її державна політика та загальнокультурні процеси. Як відомо, австрійське право формувалося під впливом німецького права та загалом європейських правових традицій. І хоча в Європі, як вже зазначалося вище, регуляція авторського права стартувала у XVII ст., Австрія значно пізніше ухвалили законодавчі акти у цій сфері.

Так, одним із перших документів, який регулював правила книгодрукування, обігу та імпорту книг в Австрії був указ 17 лютого 1775 р. «Правила Цензури» («Zensurverordnungen») [1]. Передусім це був акт цензурного законодавства, який лише побіжно торкався питань авторського права. Зокрема захищалося ім'я автора, хоча не безпосередньо, а опосередковано, адже встановлювалося обов'язкове правило про підпис книги іменем автора і видавця. Видання ж книги під псевдонімом заборонялося. Разом з тим, закріплювався територіальний принцип захисту прав автора та видавця: передрук творів вітчизняних авторів не дозволявся, тоді як друк та розповсюдження іноземних видань були звичайною комерційною діяльністю видавців і здійснювалися вільно. Тобто на території Австрії твори видані за кордоном не підлягали правовій охороні.

Упродовж 1780-х років «Правила Цензури» були доповнені низкою нових директив, тим самим був сформований Австрійський статут про цензуру та друкарство (Austrian Statutes on Censorship and Printing) [2]. Нові директиви як і раніше поєднували правове регулювання цензури та авторського права і надалі посилювали територіальний принцип захисту авторських прав. Серед новел Статуту варто відзначити збільшення переліку друкованої продукції, зокрема такої як обкладинки та літографічні твори. Згадувалося в акті й про видавничий договір, але про його форму та зміст нічого не зазначалося.

Деякі положення щодо публікації творів, зокрема правила передруку та видавничої угоди згодом були внесені до Австрійського загального цивільного уложення 1811 р. (Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch) [3]. Втім Австрійський статут про цензуру та друкарство залишався основним документом, що регулював питання авторського права аж до прийняття Директиви про взаємний захист авторських прав у Німецькому союзі 1837 р. (Directive for reciprocal copyright protection within the German Confederation) [4]. Цим актом був закріплений «мінімальний стандарт» правового захисту прав авторів і видавців для держав-членів союзу: а) заборона передруку творів без дозволу автора чи його правонаступника; б) право на передачу авторських прав спадкоємцям чи правонаступникам; в) строк дії авторського права щонайменше 10 років з моменту його появи; г) санкції за порушення у вигляді конфіскації обладнання. На якому здійснювався передрук.

Майже відразу деякі держави-члени Німецького союзу імплементували директиви у своє законодавство, тоді як інші розробили власні закони про авторське право зі значно ширшими нормами, ніж «мінімальні стандарти». Такий новий закон згодом був прийнятий і в Австрійській імперії: Патент від 19 жовтня 1846 р. (Das Patent vom 19 Oktober 1846). Його укладенню передували двосторонній договір про охорону авторського права між Австрією та Сардинією (1840 р.) [1]. Зазначимо, що це був власне перший міжнародний договір про авторське право та перший досвід міжнародної охорони авторського права Австрійської держави. Серед прогресивних його умов було взаємне зобов'язання сторін про: а) заборону передруку іноземних творів (тобто твори австрійських авторів у Сардинії отримували правову охорону і навпаки); б) заборону імпорту неліцензованих примірників; в) охорону перекладів іноземних творів, як оригінальних; г) обмеження цитування в журнальних статтях (не більше 3 сторінок). Цікаво, що договір поширював охорону на драматичні та літографічні твори, гравюри, скульптури, ордені.

Саме цей договір склав основу Патенту 1846 р. Власне Патент був першим відокремленим від цензурного законодавства актом Австрії про авторське право. Акт сформував авторське право з точки зору пропрієтарної концепції та закріпив право власності автора на його літературний твір, як належне йому виключне право розпоряджатися своїм твором за бажанням, відтворювати його в будь-якій формі і продавати. Тож право власності на літературний твір сприймалося як різновид права власності та мало спільні риси з правом власності в його загальному розумінні Австрійського загального цивільного уложення 1811 р.

Відповідно до Патенту автором вважалася особа, яка написала твір, але на рівні з ним були замовник та видавець твору і видавець анонімного твору чи твору під псевдонімом. Загалом Патент 1846 р. встановлював заборону механічного копіювання твору без згоди автора чи правонаступників. Можна говорити й про заборону плагіату, позаяк уривки з творів іншого автора та переробки твору, які не були «новим самостійним інтелектуальним продуктом» не можна було видавати за свої [5, с. 12]. Окрім власне літературного твору, акт закріплював і право власності на художні, музичні та графічні твори. Окрім того, документ врегульовував строки дії авторського права, що становили на літературну та художню власність все життя автора та 30 років після його смерті. Але якщо про смерть автора було невідомо або твір був анонімний, посмертний, виданий під псевдонімом чи у співавторстві цей строк обчислюється з дати його публікації. Твори науки і мистецтва мали переваги, адже видання академій та університетів охоронялися п'ятдесят років. Але при цьому закон замовчував, хто є носієм авторського права в таких випадках. Тоді як акти органів держави, зокрема закони, охоронялися безстроково. Законні строки охорони музичної власності становили 10 років з дати виконання твору.

Патент містив перелік санкції за порушення авторського права, зокрема штраф, при неплатоспроможності – арешт, а також компенсацію, конфіскацію обладнання, на якому був передрукований твір, а при повторному порушенні зловмисник міг втратити право на торгівлю. Цікаво, що закон, при розслідуванні справ про порушення авторського права, дозволяв залучати експертів для встановлення цінності твору. Ними могли бути письменники, вчені і книготорговців при оцінці літературних творів, а художники, поціновувачів мистецтва та торговців мистецтвом чи музикою – при оцінці творів мистецтва. Згодом же це питання перейшло в юридичну площину і надалі вже суддя, при розгляді справи, сам визначав що є мистецтвом.

Варто сказали й про становище україномовної книги в Австрійській державі. Загалом, перебуваючи під владою різних держав, українці були юридично позбавлені права на рідну мову. Втім Австрійська держава, порівняно з іншими, створила найбільш сприятливі умови для збереження української ідентичності. Зокрема, в австрійських провінціях Галичина та Володимирія активно розвивалася видавнича справа. Вже у 1837 р. була видана збірка «Русалка Дністрова» – це був перший український журнал, надрукований «народною мовою», що містив народні пісні, авторські вірші, переклади українською творів закордонних авторів, статті з історії та оригінальні історичні документи. Хоча згодом збірка й була заборонена цензурою, вона мала значний вплив на розвиток української літератури. У 1849 р. в Австрії була проголошена рівноправність народів, кожен з яких отримав «недоторканне право на збереження та плекання своєї національності і мови» [6, с. 43]. Тож сфери вживання української мови розширилися. Зауважимо, що попри колоніальну політику, українською мовою (була визнана крайовою) видавали навіть урядові офіціози (вісники законів).

Нові законодавчі зміни у сфері авторського права в європейських країнах були спричинені як розвитком технологій, так і ухваленням Бернської конвенції 1886 р. Хоча Австрії не було у списку підписантів Бернської конвенції, уряд розумів необхідність глибокої реформи авторського законодавства. Новий австрійський закон «Про авторські права на твори літератури, мистецтва та фотографії» (Das Gesetz vom 26. Dezember 1895, R.G.B. N. 197, betreffend das Urheberrecht an Werken der Literatur, Kunst und Photographie) був затверджений 26 грудня 1895 р. Він регулював досить широке коло питань, давав юридичне визначення творів літератури та мистецтва, поняття автора, передачу та обмеження виконання авторського права, деталізував зміст авторського права на твори літератури та мистецтва, розкривав право на вільне використання творів, регламентував тривалість авторського права, визначав порушення та засоби захисту авторського права.

Законом захищалися твори літератури та мистецтва. Коло об'єктів авторського права було досить широкий. Зауважимо, що перелік об'єктів був класифікований відповідно до сфери творчої діяльності. Зокрема це: а) літературні твори (книги, брошури, журнальні статті, лекції, збірки листів та всі інші літературні твори); б) сценічні твори (драматичні, драматично-музичні та хореографічні); в) ма-

люнки, ілюстрації, плани, карти, пластичні зображення та ескізи, які служили літературним цілям і за своєю природою не були витворами мистецтва; г) навчальні або розважальні лекції; д) музичні твори з текстом або без нього; е) твори образотворчого мистецтва (картини, малюнки, плани та креслення для архітектурних творів, гравюри (в тому числі на дереві) та всі інші вироби графічного мистецтва, твори скульптури, гравюри та медальйонного мистецтва та інші витвори пластичного мистецтва); є) фотографії [5, с. 19]. Водночас не підлягали охороні: офіційні документи органів влади, публічні промови, ділові оголошення, інструкції про застосування виробів. Не вважалися творами та могли вільно використовуватися щоденні новини та журнальні статті. Як вже зазначалося, плани та креслення для архітектурних творів були об'єктами авторського права, натомість твори архітектури та містобудування не охоронялися законом.

Авторське право на літературний твір було сформульовано в законі як право на публікацію, відтворення, розповсюдження та переклад твору, а сценічних творів – право на їх публічне виконання. Публікація рукопису твору, збір і публікація листів без згоди автора визнавалися плагіатом. Цитування літературного твору допускалося, але цитата обмежувалася одним друкованим аркушем. Під авторським правом на музичний твір розумілося виключне право на публікацію, відтворення, розповсюдження та публічне його виконання. Незаконним використанням музичних творів вважалося публікація уривків, попури та аранжувань, натомість варіації, транскрипції, фантазії, етюди та оркестровки, були дозволені для вільного використання. Ці твори розділялися на сценічні та музичні. Право на публічне виконання сценічного твору належало автору, тоді як для музичного автор повинен був залишити за собою право на виконання заявивши про це не пізніше моменту публікації свого твору. Авторське право на твори образотворчого мистецтва закон визначав як право на публікацію, відтворення та розповсюдження. Допускалася «вільна обробка» творів образотворчого мистецтва для створення нового твору.

Новацією закону стали фотографії. Відтоді вони охоронялися авторським правом, яке розумілося як право публічного показу, виготовлення відбитків та їх продаж. Виникало право на фототвори (крім портретів) лише за умови наявності на них запису імені автора, адреси фірми чи місця проживання автора чи видавця та року появи відбитку. Тобто анонімні фотографії не захищалися законом.

Традиційно законом регулювалися терміни дії авторського права. Встановлював строк його охорони вповодж всього життя автора та 30 років після його смерті, а у випадку співавторства – 30 років з моменту смерті останнього автора. Для анонімного твору чи твору під псевдонімом тридцятирічний термін обраховувався з моменту його публікації. Новим положенням закону було закріплення строку охорони авторського права на фотографію, який становив десять років з дати її публікації. За порушення авторського права передбачалися цивільні та кримінальні покарання, зокрема окрім штрафів та арешту, потерпіла сторона мала сплатити компенсацію (як відшкодування витрат, як упущену вигоду та за завдані образи. Закон 1895 р. залишався чинним до внесення змін у 1920 р.

Висновки. Отже, становлення авторського права як правового інституту на західноукраїнських землях відбувалося під впливом основних європейських концепцій правової охорони авторського права та законодавчих норм Австрійської держави. Як і в інших країнах Європи в Австрії передумовами виникнення авторського права були поява друкарства, комерціалізація видавничої справи та професіоналізація літературної діяльності. Проте законодавство про авторське право в Австрії було сформоване значно пізніше, ніж у провідних європейських країнах. Спочатку воно існувало як частина цензурного законодавства, тож реалізація авторських прав залежала від дотримання вимог цензури. Лише в середині XIX ст. був прийнятий окремий закон, який увів чимало прогресивних новел, які позитивно вплинули на подальший розвиток інституту авторського права. Першим виникло право на літературну власність, а згодом ці ж правові засади були використані для охорони творів композиторів та художників. У той час австрійському законодавству притаманна пропріетарна концепція авторського права. До початку XX ст. авторське право вже розумілося як виключне право автора на розповсюдження свого твору у будь-який спосіб. Однак, австрійський закон не виокремлював особисті немайнові права авторів. Всі загальні підходи до законодавчого закріплення авторського права в Австрії були поширені й на підконтрольні українські землі. Втім Австрійською державою, порівняно з іншими країнами, які поневолювали українські землі, були створені найбільш сприятливі умови для збереження української ідентичності. Тож прогресивне австрійське законодавство про авторське право дозволило українцям захищати свої права у цій сфері, що сприяло формуванню у середовищі українства усвідомлення необхідності правової охорони прав інтелектуальної власності.

Список використаних джерел:

1. Строк охорони авторського права: історичний аспект <https://cedem.org.ua/analytics/avtorske-pravo-stroky/>
2. Austrian Statutes on Censorship and Printing https://www.copyrighthistory.org/cam/tools/request/showRepresentation.php?id=representation_d_1781&pagenumber=1_27&imagesize=middle
3. Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch / <https://www.jusline.at/gesetz/abgb>
4. Kawohl, F. (2008) Commentary on German federal copyright directives (1837-1869), in *Primary Sources on Copyright (1450-1900)*, eds L. Bently & M. Kretschmer, www.copyrighthistory.org
5. Sammer G. Der Öffentlichkeitsbegriff im Urheberrecht Eine kritische Analyse Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades eines Dr. iur. (Doctor iuris) an der Rechtswissenschaftlichen Fakultät der Karl-Franzens-Universität Graz. Graz, im Oktober 2009. 306. <https://unipub.uni-graz.at/obvugrhs/download/pdf/207391?originalFilename=true>
6. Штурц Г. Рівноправність народностей у конституції та державному управлінні Австрії (1848-1918) / Переклад з німецької Христина Николин. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2019. 376 с.